

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

BALÁZS GÉZA

Gárdonyi első regénye

1886-ban jelenik meg Gárdonyi Géza első kötete, a *Szerelmes történetek*. És ekkor jelenik meg – igaz, folytatásokban – az első regény, az *Álmodozó szerelem*. Mivel a regény egy vidéki lapban lap-pangott, csak kevesen ismerték, az irodalomtörténet jószerevével nem vett tudomást róla. Az akkor harmincadik évfolyamát jegyző, négyoldalas Győri Közlönyben jelent meg 1886. január 3. és június 3. között. Az *Álmodozó szerelem* tehát mindmáig egy mára már csak egyes könyvtárakban elérhető, régen megszűnt vidéki folyóiratban rejtőzködött. A Gárdonyi-kutatás persze tudott róla, de nem tartotta érdemesnek elővenni. Leginkább ifjúkori zsenyének, tollpróbának tartották, s olyan hetyke megállapítással is találkozunk, mint hogy „felejthetőnek bizonyuló” regény (BARNA Béla, *Gárdonyi Géza, az újságíró*, Acta Acad. Agriensis, Nova Series Tom, 2012, 116.). De vajon ki és miért dönthet úgy, hogy az egyik legnagyobb magyar író egyik vagy másik regénye „felejthető”? Ezt leginkább az olvasóra kellene bízni.

1886–1888 között Győrött négy újság próbált meg egymás mellett megélni: a Győri Közlöny, a Hazánk, a Győri Híradó és az 1886. szeptember 26-án indult Győri Hírlap. Az *Álmodozó szerelem* a Győri Közlönyben olvasófogó szándékkal többnyire már a lap első oldalának alján jelentkezett, majd megszakadt, hogy az olvasó izgatottan várja a folytatást. A Győri Közlöny saját címlapján adott meghatározása: politikai, vegyes tartalmú lap, megjelenik hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnapon. Egyébként pedig a „Győrvidéki Gazdasági Egyesület és több társulat hivatalos közlönye”. A szerkesztő kicsit rejtőzködött, de egy-egy szám alján, a hirdetések között ennyi olvasható: „Felelős szerkesztő: Vas Borona”. Gárdonyi nyilván jól ismerte, „kollégák” voltak, hiszen ugyanakkor, 1882–1887 között Gárdonyi szerkesztette a Győri Híradót, sőt, hosszú időn át elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének (BARNA, *i. m.*, 116.). Gárdonyi József másként emlékezik: „1886. január 1-től a Győri Közlönyhöz szegődik. A Közlöny megkezdi az *Álmodozó szerelem* Gárdonyi-regény közlését” (GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Dante, Budapest, I/145.).

A folytatásos (megszakadásos) regény a felfutó hírlapirodalom „szappanoperája” volt. A műfaj első professzionális képviselője a magyar irodalomban a Gárdonyi Géza példaképének számító Jókai Mór. A győri polgárok minden valószínűség szerint Gárdonyi fordulatokban bővelkedő, kalandos, meseszerű, romantikus regénye miatt várták és vásárolták meg ekkoriban a lapot. Ez a folytatásos műfaj alakította ki a máig érvényes, a mai történelmi regényekre (újabb megnevezéssel: történelmi fantasykra) jellemző, kötelező szabályoknak alárendelt, fordulatos, több szálon párhuzamosan futó, meg-megszakadó történetbonyolítást. Az *Álmodozó szerelem* esetében ez így néz ki: 32 közlemény, 46 alcímmel tagolt fejezet, filmszerű cselekményesség, rövid mondatok, pergő párbeszéd, nem várt, olykor fantasztikumba átcsúszó fordulatok, meseszerű, lírai leírások, jellemzések. Az író igyekszik fenntartani az izgalmat, ezért tömören ír, fejezetei rövidek, de nem annyira szabályosak, hogy egy lapszámban csak egy fejezet legyen, ezért a fejezetek olykor a hasáb végén „félbe vágva” szakadnak meg, majd folytatódnak (emiatt olykor a címet és a számozást el is vétik a szedők).

Kérdés, hogy a valószínűleg sikeres folytatásos regényt később Gárdonyi miért nem adta ki egyben. Fia, Gárdonyi József szerint ezért:

„Az *Álmodozó szerelmet* Gárdonyi nem tagadta meg, mint a többi fiatalkori kísérleteit. Kéziratára nem írta rá a »Ne adjátok ki« dörgedelmet a »halálom után elégetendő« megtoldással. Hogy könyv alakban mégsem jelent meg a sorozatban, ennek oka: tartottunk tőle, az olvasóközönség nem fogadja olyan megértéssel és szeretettel, amilyennel az irodalomtörténet-írók vagy a Gárdonyi irodalmi fejlődését kutatók fogadnák” (GÁRDONYI, *i. m.*, 150.).

Tudjuk, hogy a később befutott Gárdonyi korábbi művei közül többet megtagadott, sőt, az is megtörtént, hogy megjelent köteteket felkutatott és megsemmisített. Az *Álmodozó szerelem* című regényt azonban pusztán csak nem akarta egyben kiadni. Valószínűleg azért, mert az itt fölvetett

motívumok vázlatszerűek, későbbi műveinek elővázlatai – vagyis ezeket utóbb teljesebben meg tudta írni. A tanítói tapasztalatok később a *Bűntárgyalás* című elbeszélésében térnek vissza. A bakoynyi „barlangidill” később beteljesedett az *Egy ember* című elbeszélésében. A küzdelmes tanítói munka képei *Az én falumban*. A vágyakozások lélekrajzai mélyebbek *A láthatatlan emberben* és az *Ábel és Eszterben*. Gárdonyi József szerint az *Álmodozó szerelem* Zéta és Emőke történetének előképe. Rezek Román tudni véli a regény háttérbe szorulásának fő okát: ez a későbbi, a *Szunyoghy Miatyánkja* című regény. „Küszködés, boldog házasság, halál, rossz asszony, tettenérés, tűzvész, elbujdosás, új asszony, boldogság: ez a régi *Álmodozó szerelem* igazi írói beteljesedése a *Szunyoghyban*. Puska lövés nincs benne. De hiszen amíg egy puska lövés elmarad – messzi van odáig! Sőt, mi több: a puska lövés már a *Szunyoghy* előtt is elmaradt” (Nemzeti Újság, 1923. november 4., 10.). Gárdonyi tehát úgy érezhette, hogy az *Álmodozó szerelem* ujjgyakorlat volt, később ezeket a témákat jobban megírta, viszont nem tagadta meg mint korai regényt.

Fontos tudni, hogy a regény nem 1886-ban született, és Gárdonyi nem fejezetről fejezetre írta a megjelenés szorító szükségében, hanem három évvel korábban, 1883-ban. Gárdonyi József pontos életrajzi utalásokkal bizonyítja ezt. Gárdonyi 1881. szeptember 28. és 1882. augusztus 13. között Karádon, majd 1882. szeptember 2-től Devecserben segédtanító. A kézirat tanúsága szerint Devecserben 1883. április 20-án kezd bele az *Álmodozó szerelem* írásába, és augusztus 29-én fejezi be. Tehát a mű a húszéves Gárdonyi regénye, amelynek főhősei is körülbelül húszévesek. A regény a sárospataki és nagy részben friss, azonosítható somogyi emlékekből táplálkozik. Somogyi helyszínek: Szántód, Andocs, de azonosítható Dörög mint Szőlősgyörök, Keréd pedig egyértelműen Karád. Életrajzi epizódok: *A falu rossza* című darab színrevitele Dörögön (Szőlősgyörökön), majd utazás Kerédre (Karádra), az andocsi ferences szerzetbe való jelentkezés (valójában Devecserben). A szereplők is azonosíthatók: a főszereplő, Pajándi Sándor életének sok mozzanata megegyezik Ziegler (Gárdonyi) Gézáéval. Gárdonyi József tudni véli, hogy Ilka: Csík Ilka, Hermina: Tima Hermin (a devecseri főtanító leánya), Borcsa néni, a pataki diákok háziasszonya (az egri Napanyó), Marci, Gusztai diákok (Fodor Dezső és Flezsár Náci, Ziegler egri lakótársai). „Gárdonyi már első regényében élő alakokról mintáz. Ezt cselekedte később is, minden regényénél...” (GÁRDONYI, *i. m.*, 147–148.).

Van azonban egy különlegesség. Gárdonyi nemcsak a megélt tapasztalatait írja meg, hanem döbbenetes módon előrelátó, szinte próféta. A regény egyik fő motívuma a boldog, szabad, felhőtlen, de csak a romantikus regényekben elképzelhető, súlyos megpróbáltatások és csodába illő végkifejlet okán kiteljesedő szerelem és a boldogtalan házasság szembeállítás. A vágyak és a realitás. E regény megírásának időszakában nincs konkrét alapja, viszont szinte teljességgel megvalósul Gárdonyi későbbi sikertelen házasságában. Boldogtalan házassága ugyanis 1885. október 28-án indul... Erről ezt írja Gárdonyi József: a regény, „mint Gárdonyi regényeinek legtöbbször, a boldogtalan szerelem sajnásának hangulatában vonaglik. E regénye, bár családi életének tragikus fordulata idején jelent meg, a boldogtalan szerelem benne elképzelés, mert amikor Gárdonyi az *Álmodozó szerelmet* írta, még valóban csak álmodozott a szerelemről. A kis Pék Katóka taníttatta álmodozni...” (uo., 149.).

De lássuk magát a művet! Félretéve az irodalmi „fejlődésbe” vetett vakhitet, olvassuk előítéletek nélkül, nyitottan ezt az első Gárdonyi-regényt. Ami voltaképpen egy fiatalember, Pajándi Sándor férfivá válásának története. Kezdődik a pataki diákok pajkos – Jókait idéző – világával, a serdülőkor és a férfikor közötti diákcsínyes és a komolyan vett szélsőségek között mozgó átmenettel, folytatódik egy romantikus és rövid ideig beteljesülő, de szinte kötelezően, mert e földön nem lehet tökéletes boldogság, tragédiába forduló szerelemmel, majd pedig a fájdalmas meneküléssel, új életkezdéssel, házassággal, annak konfliktusba fordulásával... és mivel nem illendő lelőni a poént, nem mondom el a végét. A meseszerű, romantikus történet egy esetben a rémdrámáig fokozódik; a házassági konfliktus leírása azonban már a kapcsolatok valós, nyugodtan állíthatjuk, hogy örök bonyolultságát mutatja. A beteljesült szerelem csodás és kötöttségektől mentes, a házasság azonban nem várt küzdelmeket és feloldhatatlan konfliktusokat hoz.

A fiatal Gárdonyi regényírói módszere sok tekintetben megfelel a mai olvasóközönség igényeinek is. Említettem a rövid mondatokból adódó filmszerűséget: az egyik jelenetben először a főszereplőt, Sándort látjuk, aztán sorra megismerjük a többiekét. Több helyen él a montázstechnikával (a vágással), vagyis azzal, hogy az egyik helyszínen játszódó történetre ráírja a másik helyen ugyanakkor zajló párhuzamot. Például a nagymama a jó magaviseletű, szorgalmas unokája képével hal meg, miközben a forrófejű unoka éppen kicsapatja magát az iskolából. A párbeszédesség pedig már

a drámaíró Gárdonyit előlegezi. Több, páratlanul szépen stilizált jelenet van a regényben. Ilyen az új tanító vergődése a csintalan, nevetlen gyerekekkel (minden pedagógus magára fog ismerni), a műkedvelő színelőadás karikatúrája, a katolikus mise pompázatos leírása, valamint a *Miatyánkról* való gondolkodás, Gárdonyi mély vallásosságának jele. Csak néhány részlet az utóbbiból, mivel mind Gárdonyi József, mind Keller Péter szerint ezek a regény legmélyebb gondolatai:

„Tudjátok-e, mi a lélek szárnya? A miatyánk. Mosolyogjatok, ti felvilágosodott ateisták, biggyeszszetek ajkat, tévelygő szkeptikusok, ugord át a következő sorokat, majomösödre büszke, istenatyádat megtagadott darwinista; lapozd el te is, bájos hölgy vagy drága úr, ki nem tartozol a vallási buta sötétség vakjai közé! Háromszázmillió ember rebegi el mindennap e gyönyörű költeményt, melyet tizenkilenc századdal ezelőtt alkotott az istenlelkű szerző. Ezt dadogja mindennap az ártatlan kiseded; ezt sírja el a bűnbánó; ebben talál vigasztalást a sorsüldözött; ezzel ad hálát a boldog; ennek szavaival eszi kenyerét a koldus: ezt reszketi el a fonnyadt ajkú agg; ez a születés örömdala; a halál búcsúszava; ezzel kísérik az eltávozott lelket mennyei útján: ezzel könyörögnek érette. Ebben az egyszerű, rövid miatyánkban – melynek említésére a mai hitefogyott kor mosolyog – több gondolatremek van, mint a világ összes költőinek műveiben; több bölcsesség, mint az ó- és újkor minden filozófusának koponyájában... [...] Mily szép már a megszólítás: »Mi atyánk!«! Háromszázmillió lélek öleli át egymást testvérként e szóban, és szemeit a közös atyához emeli. [...] És mikor hálánkat leróttuk, kéréseinket elrebegettük, és lelkünk megkönnyebbült: rátesszük elmélnedezésünkre a remény zöld mohájával ékített zárókövet, az áment; a szelíd óhajtást: vajha úgy lenne! [...] Boldogok, akik szeretik az Istent!”

Gárdonyi József gondolatát így viszi tovább Keller Péter: „A regény üzenetét az istenkeresés oldaláról megvilágítva abban látom, hogy dédapám a történetekben bemutatott sok szenvedés, fájdalom, a másik ellen elkövetett bűn mellett a másikért hozott áldozatokat is bemutatja, és két szálon is – az általa később is gyakran alkalmazott ellentétzissel – írását pozitív üzenettel zárja. A mellék szálon a léha és kicsapongó életet élő Guszti rátalál egy csúnya lányra, aki őt megnyitja a szeretetre, képes lesz észrevenni és kimondani a hölgyre: »Kegyed jobb az angyaloknál, én lelkemből szerettem.« Ez a pálfordulás egy új embert teremt, aki egy életen át képes lesz boldoggá tenni feleségét és családját. Ilona és Sándor története is hasonló. Sándor hosszú utat jár be, míg rájön, hogy lélekből kell a másikat szeretni. Kapcsolatuk elején »A leányka az Istent imádta. Sándor a leánykát...«. Aztán Sándor megszökteti Ilonát, a rengetegbe vonulnak, gyermekük születik, meghal, Ilona is tetszhalott lesz, Sándor szerzetesnek áll, kilép, majd megnősül, csalódik feleségében, felszarvazzák, bosszúból gyilkolni akar, de újra találkozik Ilonával, és miután »Letérdeltek gyermekük sírhalmához, és egy forró ima után elhagyták a rengeteget«, »Sándor Ilonával állt az oltár elé. A pap megáldotta szerelmüket.« Ezután következik a regény népmesére emlékeztető, szellemes formai megoldású, pozitív tartalmú záró mondata, ami azt üzeni, hogy csak ilyen alapon élhetnek az emberek boldog szerelemben: »...ma is boldogan élnek együtt, s boldogságuknak nem is lesz soha« (Vége).”

Az ellentétzések tanulsága: nekem kell megváltoznom, hogy a másik számára boldogságforrás legyek, és ez Isten áldásával meg tud valósulni. Ez az első regény már elővételezi a *Titkosnapló* egy későbbi bejegyzését: „A szeretet mértéke: mennyit képes valaki valakiért szenvedni. Ezek a legerősebb fundamentumok minden regényben. Minden más szeretet voltaképpen csak kedvtelés. Az olvasó nem hisz benne.”

A (bakonyi) idillinek induló barlangjelenet Gárdonyi panteista életvágyának megjelenítése. Vajon nincs-e mindannyiunknak vágya a zavartalan, tökéletes, paradicsomi boldogságra? A társadalom tele van kötöttségekkel, a szerelmesek már csak a társadalomból kivonulva találják meg a tökéletes boldogságot. Romantikus giccsnek is tekinthetnénk, ha így maradna, de azután jön a tél és a tragédia.

A regény legrettenetesebb jelenete a megszületett gyermek vérrel etetése. A halál/mégsem halál kérdése tipikus romantikus, már-már bosszantóan együgyű fordulat. A csontváz is – ami előre jelez bizonyos fejleményeket. Csak én gondolom, hogy egy kicsit a *Rómeó és Júlia* hatása is belejátszik a történet itteni fordulataiba? Gárdonyi József Jókai mellett még Victor Hugo hatását sejtí.

A későbbi Gárdonyiban nagyra értékelem a pontos, a pszichoanalízissel rokonítható lélekábrázolást. Ennek csírája már itt is fellelhető. Sándor „megérzi” apja halálát. Gárdonyi szerint: „megfejt-hetetlen összeköttetés létezik a lelkek között”, Sándor és öccse találkozásakor pedig ez hangzik el: „Az Isten él, és a lelkek találkoznak az éjben”: Későbbi regényeiben, például *A láthatatlan emberben*

ez sokkal kidolgozottabban jelenik meg. Az álom mint fontos lélektani mozzanat foglalkoztatja Gárdonyit. Föltűnően sokszor van szó az álomról, álmodásról, sőt álomleírás is szerepel a regényben.

A húszéves Gárdonyi írói felkészültsége és nyelvezete már ebben az első regényben is teljes fegyverzetben áll előttünk. Bibliai, mitológiai utalások, tájszavak, archaizmusok sokasága van jelen. Gárdonyi József igyekszik szigorúan, de szerethetően megítélni a regényt: „A regény szerkezetileg szétesik. Alakjainak gyengemarkú összetartása ott bizonytalankodik az első betűtől az utolsóig. A természeti leírások ellesett színei darabosak. Szereplők nem kiforrott jellemeik. A falu leírása nem az »Én falum«. Talán nem is magyar falu. A parasztok nem ő-znek zamatosan, se nem roppantják a *millen* szót. Őszintén: Falu rossza parasztok.” De! „A regény mégis értékes. Figyelemre méltó alkotás. Él benne az író Gárdonyi karcolásának néhány karaktervonala. Fogyatékosága mint a gyermekfej gondolkodása: néha kissé félszeg, de azért néhol kedvesen eredeti. Érdekes, hogy az első regényében Gárdonyi a komoly hangot végig megőrizte” (uo., 149–150.).

Az irodalomtörténész szakma nyilván azt mondja rá: nem korszerű regény. Tény, hogy a végére mintha elfáradt volna az író, láthatólag be akarta fejezni, bizonyos szálakat nem varrt el. Például a bakonyi erdőben a lányt megtaláló és Zsendéékhez szállító csendőrök (később: pandúrok) azt mondják, hogy ki fogják nyomozni a lány történetét, de azután nem történik semmi. Pedig a barlangban egy csecsemő holtteste is feküdt, s az ügy ettől fogva meglehetősen kriminális. És nagyon gyorsan, ahogy mondani szokták, „sitty-sutty” fejeződik be a történet. Pedig az olvasó talán még kíváncsi lenne erre-arra.

A regény úgy indul, hogy az apa Sándor fiát a mértéktelen regényolvasástól inti óva: „Aki regényt olvas, képzelődik, aki képzelődik, az ábrándozik, és aki ábrándozik, az nem gondolkodik, az nem értékesíti az értelmet, hanem kéjeleg vele.” Ma pedig már inkább ajánljuk az olvasónak a fantáziamozdító és -gazdagító, illetve a pusztán szórakoztató, kikapcsoló olvasást, mint a vizuális túltengést. Az *Álmodozó szerelem* izgalmas, kedves, emlékezetes, szórakoztató élményt jelent, és ha engedjük, egyben fölemelő érzéseket kelt az emberben. Hosszú idő után módot ad olvasására, hogy nemrég adta ki az író dédunokája – magánkiadásban – a regényt.

JÁNOSI ANNA, *Night splash*, 2022, akril, vászon, 80x80 cm;
On the run, 2021, akril, vászon, 120x100 cm